

Zbigniew Bednarek

Polskie dziennikarstwo wojenne

Twórcy, gatunki, konflikty
zbrojne i polityka
międzynarodowa

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**

**STOSUNKI
MIĘDZYNARODOWE**

Polskie dziennikarstwo wojenne

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Zbigniew Bednarek

Polskie dziennikarstwo wojenne

Twórcy, gatunki, konflikty
zbrojne i polityka
międzynarodowa

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2020

**STOSUNKI
MIĘDZYNARODOWE**

Zbigniew Bednarek – Uniwersytet Łódzki
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych
Katedra Teorii i Historii Stosunków Międzynarodowych, 90-131 Łódź, ul. Narutowicza 59a

RECENZENT

Barbara Bogołębska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Witold Szczęsny

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Beata Otocka

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Anna Sońta

PROJEKT OKŁADKI

krzysztof de mianiuk

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/aleximx

© Copyright by Zbigniew Bednarek, Łódź 2020

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2020

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.09723.19.0.M

Ark. wyd. 27,1; ark. druk. 31,25

ISBN 978-83-8142-966-5

e-ISBN 978-83-8142-967-2

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 665 58 63

*Serdeczne podziękowania
dla Pani Profesor dr hab. Barbary Bogołębskiej
za wszelką okazaną pomoc i życzliwość
oraz za to, że jest szlachetnym i dobrym Człowiekiem*

*Dziękuję
Stefci i Walusiowi,
Poli i Władkowi,
Marylce i Zdzisławowi*

SPIIS TREŚCI

Uwagi wstępne	13
----------------------	----

Rozdział 1

Praca dziennikarza w czasie wojny na przestrzeni lat	27
1.1. Tradycja relacji wojennej od starożytności oraz jej status w dziennikarstwie światowym	29
1.2. Korespondent wojenny i reporter – definicja i typologia	37
1.3. Źródła informacji korespondenta i etyka zawodowa Wartość sprawozdań	47
1.4. Elementy propagandy wojennej i sposoby oddziaływania na odbiorców	54

Rozdział 2

Obraz wojny polsko-bolszewickiej (1919–1921)	69
2.1. Tło polityczno-historyczne wojny	71
2.2. Ówczesna prasa o wojnie polsko-bolszewickiej	76
2.3. Jednodniówki	81

Spis treści

2.4. Adam Grzymała-Siedlecki, <i>Cud Wisły: wspomnienia korespondenta wojennego</i>	85
2.5. Melchior Wańkowicz, <i>Strzępy epopei (Budionny idzie, Odwrót, Zwycięstwo!)</i>	92
2.6. Juliusza Kadena-Bandrowskiego publicystyka wojenna	95
2.7. Dwa obrazy Wyszkowa – informacyjny i publicystyczny	109

Rozdział 3

Wojna domowa w Hiszpanii (1936–1939). Miejsca – ludzie – zdarzenia	119
3.1. Tło polityczno-historyczne wojny domowej	122
3.2. Ksawery Pruszyński, <i>W czerwonej Hiszpanii</i>	125
3.3. Jerzy Przywieczerski, <i>Hiszpania w ogniu</i>	128
3.4. Adam Sikorski, <i>Łuna nad Hiszpanią</i>	136

Rozdział 4

Korespondencja wojenna z czasów II wojny światowej	147
4.1. Tło polityczno-historyczne II wojny światowej	151
4.2. Korespondencje wojenne „podziemia walczącego”: <i>Powstańcze reportaże z Żoliborza</i> Jerzego Kubina	154
4.3. Wojna w relacjach i opinii Melchiora Wańkowicza: <i>Wrzesień żagwiący, Po klęsce i Bitwa o Monte Cassino</i>	160
4.4. Ryszard Kiersnowski, <i>Reportaż spod ciemnej gwiazdy: wspomnienia korespondenta wojennego</i>	173
4.5. <i>Dziennik wojenny 18 IX 1939 – 19 IX 1945</i> Romana Umiastowskiego	180

Rozdział 5

Indochiny w ogniu. Wojna w Laosie, Wietnamie i Kambodży	191
5.1. Tło polityczno-historyczne wojen	193
5.2. Korespondencje wojenne Wojciecha Żukrowskiego	197
5.3. Wojna w Wietnamie w relacji Daniela Passenta – <i>Co dzień wojna</i>	205

5.4. Obraz wojny wietnamskiej w relacjach Moniki Warneńskiej – <i>Alarm na ryżowiskach: z podróży korespondenta wojennego</i>	216
5.5. Kambodża i świadectwa zbrodni Czerwonych Khmerów – M. Warneńska, <i>Śladami Pol Pota</i>	222

Rozdział 6

Afrykańskie wojny oczami korespondentów	227
6.1. Tło polityczno-historyczne konfliktów	229
6.2. Gwinea-Bissau i Angola w relacji Mirosława Ikonowicza – <i>Angola Express</i>	230
6.3. Angola, Mozambik, Nigeria i pogranicze etiopsko-somalijskie na podstawie Ryszarda Kapuścińskiego – <i>Jeszcze dzień życia, Chrystusa z karabinem na ramieniu i Wojny futbolowej</i>	235
6.4. Rwanda i zwaśnione plemiona Tutsi i Hutu – Wojciech Tochman, <i>Dzisiaj narysujemy śmierć</i>	242

Rozdział 7

Rozpad Jugosławii i wojny na Bałkanach po 1991 r.	247
7.1. Tło polityczno-historyczne konfliktów na Bałkanach	249
7.2. Dawid Warszawski, <i>Obrona poczty sarajewskiej</i>	256
7.3. Koszmar bośniackich kobiet – W. Tochman, <i>Jakbyś kamień jadła</i>	261
7.4. Adam Bednarczyk, <i>Dobij mnie, Europo... Wspomnienia z wojny bałkańskiej</i>	279
7.5. Wojna w Bośni według Wiktora Batera, <i>Nikt nie spodziewa się rzezi. Notatki korespondenta wojennego</i>	287
7.6. Tadeusz Samitowski, <i>Moralna wojna: Jugosławia pod bombami</i>	289
7.7. Macedoński problem w relacji Ryszarda Bilskiego – <i>Łuny nad Tetovem: Macedonia i jej sąsiedzi. Zbiór reportaży 2001–2002</i>	306

Rozdział 8

Konflikty zbrojne na Kaukazie Północnym i Południowym w oczach korespondentów przełomu XX i XXI wieku	323
8.1. Tło polityczno-historyczne konfliktów	325
8.2. Działania wojenne na Kaukazie w ujęciu Wojciecha Jagielskiego	332
8.3. Wojna w Abchazji i dwie w Czeczenii według Wiktora Batera: <i>Nikt nie spodziewa się rzezi. Notatki korespondenta wojennego</i>	364
8.4. Witold Michałowski, <i>Płonący Kaukaz</i>	369

Rozdział 9

Działania wojenne w Afganistanie podczas interwencji sowieckiej i NATO	379
9.1. Tło polityczno-historyczne	381
9.2. Niespokojne 102 dni wyprawy Radosława Sikorskiego: <i>Prochy świętych. Afganistan – czas wojny</i>	382
9.3. Piotr Langenfeld, <i>Afganistan – dotknąłem wojny</i>	386
9.4. Pragnienia Afgańczyków – Wojciech Jagielski, <i>Modlitwa o deszcz</i>	393
9.5. Wiktor Bater, <i>Nikt nie spodziewa się rzezi. Notatki korespondenta wojennego</i>	400

Rozdział 10

Konflikty zbrojne w Iraku	403
10.1. Tło polityczno-historyczne	405
10.2. Przemysław Marzec, Jan Mikruta, <i>Bagdad. 67 dni</i>	406
10.3. Marcin Firlej, Jacek Kaczmarek, <i>Szum skrzydeł Azraela</i>	412
10.4. Wiktor Bater, <i>Nikt nie spodziewa się rzezi. Notatki korespondenta wojennego</i>	415

Rozdział 11

Oficerowie prasowi Wojska Polskiego – zadania i obrazy wojen	423
11.1. Wojenne komunikaty prasowe Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z wojny polsko-bolszewickiej 1920 r.	429
11.2. Rotmistrz Stanisław Strumph-Wojtkiewicz, <i>Wbrew rozkazowi: wspomnienia oficera prasowego 1939–1945</i>	434
11.3. Misja pokojowa w Bośni: kmdr Artur Bilski, <i>Widok na Sarajewo</i>	439
11.4. Misja stabilizacyjna w Iraku: płk. Wojciech Hajnus, <i>Mój Irak</i>	444

Rozdział 12

Ewolucja korespondencji wojennej po 1918 r. jako formy dziennikarskiej wypowiedzi	449
---	-----

Uwagi końcowe	465
----------------------	-----

Bibliografia	471
---------------------	-----

Summary	497
----------------	-----

UWAGI WSTĘPNE

Natura i przyczyny wojen znajdowały się już w centrum uwagi filozofów starożytnej Grecji i Rzymu, a zainteresowanie nimi jako zjawiskami społeczno-politycznymi nie słabnie do dziś¹. J.J. Babel ustalił, że w ciągu 5559 lat stoczono na świecie 14 513 wojen, co statystycznie daje trzy wojny rocznie. Według wyliczeń, od 1600 do 1945 r. tylko przez samą Europę przetoczyło się 129 konfliktów między państwami². Wydany specjalny informator podaje charakterystykę aż 168 wojen, konfliktów zbrojnych i punktów zapalnych, jakie miały miejsce na świecie jedynie w 2007 r.³ Podjęta w pracy tematyka jest więc wciąż aktualna, a dziennikarstwo wojenne wciąż uprawiane. Wojna zawsze była narzędziem do osiągnięcia zamierzonych celów, choć poglądy na nią zmieniały się wraz z rozwojem świadomości na temat myśli politycznej i wojskowej. Carl von Clausewitz (1780–1831) niegdyś twierdził, że „[...] wojna jest nie tylko czynem politycznym, lecz i prawdziwym narzędziem polityki, dalszym ciągiem stosunków politycznych, przeprowadzeniem ich innymi środkami”⁴. Podejście to zostało zmodyfikowane w późniejszej teorii, a warto wymienić chociażby Quincy’ego Wrighta (1890–1970), który uznał, że „[...] z punktu widzenia każdej z walczących stron wojnę można rozpatrywać jako równoczesny konflikt sił zbrojnych, nastrojów ludności, zasad prawnych i kultur narodowych w takim stopniu niemal równych, że konflikt między nimi prowadzi do intensyfikacji każdego z tych czynników po obu stronach”⁵. Znakiem czasów współczesnych

¹ Wśród prac z minionego i obecnego wieku można wymienić m.in. J.G. Blocha *Przyszła wojna pod względem technicznym, ekonomicznym i politycznym*, wydaną w sześciu tomach w latach 1899–1900, L.F. Richardsona *Mathematical Psychology of War* z 1919 r., P.A. Sorokina *Fluctuations of Social Relationships War and Revolutions. Arms and Security* z 1937 r., Q. Wrighta *A Study of War* z 1942 r., H. Münklera *Wojny naszych czasów* z 2004 r., w których zostały podjęte rozważania o tym, co wnoszą kolejne wojny.

² Za: M. Howard, *Wojna w dziejach Europy*, tłum. T. Rybowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990.

³ K. Kubiak, *Wojny, konflikty zbrojne i punkty zapalne na świecie: informator 2007*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2007.

⁴ C. von Clausewitz, *O wojnie*, tłum. A. Cichowicz, L.W. Koc, F. Schoener, „Test”, „Attyla”, Lublin–Zamość 1995, s. 23.

⁵ Q. Wright, *A Study of War*, University of Chicago Press, Chicago 1942.

jest to, że wojna dla wielu firm i instytucji stała się również biznesem⁶. Jak pokazuje historia, media mają wielką moc i nierzadko sami dziennikarze wojenni wpływali na stosunki międzynarodowe⁷.

Polemologia, dyscyplina naukowa zajmująca się wyjaśnianiem przyczyn wojen, korzysta z instrumentów badawczych dostarczanych m.in. przez demografię i inne obszary badawcze. Problematykę wojny można bowiem również rozważać w bardzo wielu innych aspektach: historycznym⁸, wojskowym⁹, politycznym, ekonomicznym¹⁰, socjologicznym¹¹, antropologicznym¹², psychologicznym¹³, moralno-filozoficznym¹⁴, medycznym¹⁵ i medioznawczym¹⁶.

6 R. Uessler, *Wojna jako usługa: jak prywatne firmy wojskowe niszczą demokrację?*, tłum. M. Kalata, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2008.

7 O relacjach dziennikarstwa wojennego i stosunków międzynarodowych pisałem w jednym z artykułów naukowych, zob. Z. Bednarek, *Wzajemne relacje dziennikarstwa wojennego i stosunków międzynarodowych – przyczyny, mechanizmy, konsekwencje*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2018, nr 5(51): *Tematyczne odmiany dziennikarstwa*, s. 31–41.

8 *Wojna jako przedmiot badań historycznych*, red. K. Olejnik, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006; M. Dolińska, J. Kłossowicz, A. Zasieczny, *Historia wojen*, Bellona, Muza, Warszawa 2004.

9 M. Franz, *Bohaterowie najdłuższych dni. Desanty morskie II wojny światowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

10 J.E. Stiglitz, *Wojna za trzy biliony dolarów: prawdziwy koszt konfliktu w Iraku*, tłum. Z. Wiankowska-Ładyka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

11 M. Frankowski, *Człowiek w warunkach ekstremalnych (szkice z socjologii wojny i wojska)*, Ulmak, Warszawa 2001.

12 T. Buliński, M. Kairski, *Sny, trofea, geny i zmarli: „wojna” w społecznościach przedpaństwowych na przykładzie Amazonii: przegląd koncepcji antropologicznych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006.

13 *Stres wojenny. Skutki i ich łagodzenie*, red. E. Rudak, Fundacja Moje Wojenne Dzieciństwo, Warszawa 2002.

14 T. Szczurek, *Konflikty zbrojne: problematyka filozoficzno-moralna*, Wojskowa Akademia Techniczna, Warszawa 2009.

15 K. Korzeniewski, *Współczesne operacje wojskowe: zagrożenia zdrowotne w odmiennych warunkach klimatycznych i sanitarnych*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009.

16 R. Bzinkowski, *Słowo walczącej Warszawy: prasa Powstania Warszawskiego 1 sierpnia – 5 października 1944 roku*, Comandor, Warszawa 2002.

Wojna jest to „zjawisko społeczno-polityczne stanowiące integralną część dziejów ludzkości od początków organizacji społeczeństw [...]”¹⁷, a więc wiara w to, że już nigdy w przyszłości nie będzie żadnej wojny, jest złudna i myląca. Korespondencje wojenne pozwalają lepiej zrozumieć źródła konfliktów międzynarodowych i dzięki temu podjąć działania mające zapobiec ewentualnym kolejnym konfliktom. Wreszcie, mogą być przestrogą dla polityków, by nie wykorzystywali niepokojów społecznych do własnych celów, bo może mieć to opłakane skutki dla tysięcy niewinnych ludzi. Co równie ważne, media i obrazy z pola walki przecież nie tylko opisują wojny, ale również na nie wpływają, kształtują ich przebieg, a to w dużej mierze od mediów zależy, czy politycy i dowódcy wojskowi uzyskają (lub też nie) aprobatę dla podejmowanych działań wojennych – dlatego też narracje medialne są bardzo istotne¹⁸.

Wydarzenia wojenne, jakie miały miejsce w różnych częściach świata – często odległych od Polski, zarówno pod względem geograficznym, jak i kulturowym – i które zostały opisane w analizowanych korespondencjach, mogą być bliskie Polakom z wielu powodów, nie tylko dlatego, że opisywali je polscy twórcy: pisarze i dziennikarze. Wydaje się bowiem, że nawet te, które rozgrywały się tysiące kilometrów od Polski, można odczytywać w narodowym kontekście, na drodze podobieństw i analogii. Celowość takiego działania zasadza się w tym, by z regionalnych i światowych konfliktów zbrojnych wyciągnąć wnioski, które mogą być nie tylko niezwykle ciekawe, ale i ważne, ponieważ mogą pomóc zrozumieć międzynarodową sytuację polityczną i zapobiec ewentualnym nowym konfliktom na świecie. Przyświecać im mogą słowa Ryszarda Kapuścińskiego, że „[...] los każdego z nas jest wplątany w losy innych i że poznając je lepiej, poznajemy swój własny”¹⁹.

Przed podjęciem analizy korespondencji wojennych konieczne jest sprecyzowanie, czym jest wojna, konflikt zbrojny, użycie siły i różnice między nimi według prawa międzynarodowego. *Encyklopedia wojskowa* PWN odnotowuje,

¹⁷ Hasło „wojna”, [w:] *Encyklopedia wojskowa*, t. 2: N–Ż, Wydawnictwo Naukowe PWN, Bellona, Warszawa 2007, s. 456.

¹⁸ Na ten temat pisałem szerzej w artykule naukowym, zob. Z. Bednarek, *Narracje wojenne i obrazy konfliktów kulturowo-politycznych: istota funkcjonowania w mediach a wpływ na postawy społeczeństw*, [w:] *Autopromocja, autoprezentacja, wizerunek w mediach masowych*, t. 3, red. A. Kalisz, E. Tyc, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017, s. 27–33.

¹⁹ Za: <http://serwisy.gazeta.pl/kapuscinski/1,23084,457861.html> (dostęp: 8.12.2011).

że „wojna [...] najczęściej jest określana jako zorganizowana walka zbrojna między państwami, narodami lub grupami społecznymi”²⁰. Przykładem może być wojna polsko-bolszewicka 1920 r. Z kolei „konflikt zbrojny” jest pojęciem szerszym niż wojna, ponieważ odnosi się do działań, których jedna z walczących stron może nie uznawać za wojnę – chodzi tu m.in. o walkę narodu przeciwko kolonialnemu panowaniu czy przeciwko reżimowi rasistowskiemu. „Użycie siły” jest określeniem jeszcze szerszym od obu poprzednich, a chodzi w nim o interwencje zbrojne w celu przywrócenia pokoju między walczącymi stronami oraz o akcje militarne, które nie napotykają zbrojnego oporu, np. interwencja NATO w Jugosławii w 1999 roku. Przymiotnik „wojenny”, znaczący tyle, co «mający związek z działaniami militarnymi», ale również «prowadzony podczas wojny», pozwala odnieść teksty dziennikarskie (korespondencje wojenne) do wszystkich trzech typów operacji.

Wstępnie można przyjąć, że *dziennikarstwo wojenne* jest to aktywność profesjonalnego reportera w strefie działań zbrojnych lub w jej pobliżu, którego celem jest przekazanie światowej opinii publicznej aktualnych informacji na temat przebiegu operacji wojskowych i ich skutków dla ludności cywilnej. Głównym dążeniem korespondentów jest opisanie jej bieżących problemów, wzajemnych relacji międzyludzkich, zaszłości historyczno-politycznych i innych wydarzeń, które reporter uznaje za istotne. *Korespondencja wojenna* jest natomiast sposobem wyrażania tych treści przez dziennikarza, przy użyciu środków literackich i/lub form wypowiedzi dziennikarskich.

Przedmiotem badań w niniejszej pracy są dziennikarskie sprawozdania z przebiegu wydarzeń wojennych, utrwalone w formie pisanej, których autorami są wyłącznie polscy korespondenci. Wszystkie przekazy pochodzą z okresu od 1918 r. do początku drugiej dekady XXI w., a więc obejmują niemal sto lat rozwoju polskiej korespondencji wojennej. Ta rozpiętość czasowa pozwala na prześledzenie – na podstawie źródeł – ewolucji gatunku. Są to teksty tworzone przez korespondentów, którzy znajdowali się na froncie lub w jego pobliżu, i przygotowywane przez nich bezpośrednio na miejscu lub po powrocie do kraju. Część z nich funkcjonowała uprzednio na łamach prasy jako korespondencje nadsyłane do redakcji na bieżąco; dopiero później zostały one zebrane w całość, uzupełnione i opublikowane w formie książkowej. Inne z kolei od razu były przygotowywane z myślą o publikacji w szerszym ujęciu. W pracy

²⁰ Hasło „wojna”, [w:] *Encyklopedia wojskowa...*

przybliżyć teksty mało znane lub w ogóle nieznane czytelnikom, i nieopracowane (wyjątek stanowią utwory M. Wańkowicza, S. Żeromskiego, K. Pruszyńskiego czy R. Kapuścińskiego), opierając analizę na oryginalnych tekstach, np. z 1920 czy 1936 r., które dotychczas nie zostały wznowione. W pracy nie uwzględniam pojedynczych, sporadycznych korespondencji wojennych, ale cykle lub edycje książkowe (zbiory tekstów). Pomijam także książki, które tylko w znikomej części poświęcone są reportażom wojennym²¹. Literatura podmiotu obejmuje w sumie 43 zanalizowane polskie korespondencje wojenne wydane w formie książkowej oraz jednodniówki i wojenne komunikaty prasowe Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. Wydaje się więc, że taki zakres doboru tekstów pozwala na zachowanie naukowego obiektywizmu i pogłębiony ogląd zagadnienia.

W literaturze światowej jest kilka opracowań podejmujących rozważania na temat dziennikarstwa wojennego. Można przytoczyć m.in. *War and the Media: reportage and propaganda: 1900–2003*, której autorami są Mark Connelly i David Welch²², *The Media and the War on Terrorism* Stephena Hessa i Marvin Kalba²³, *Media, War and Terrorism: responses from the Middle East and Asia* Petera van der Veera i Shomy Munshi²⁴. Na baczniejszą uwagę zasługuje natomiast opracowanie G. Spencera pt. *The Media and Peace: from Vietnam to the „War on terror”*²⁵ o przedstawianiu wojny w brytyjskich i amerykańskich telewizyjnych programach informacyjnych oraz tamtejszej prasie. Ważna jest również książka, której autorami są D. Matheson i S. Allan, zatytułowana *Digital War Reporting*²⁶ – zaprezentowano w niej nowe sposoby, w jaki dziennikarze – za pomocą technologii cyfrowych, dających nowe możliwości dla propagandy, cenzury i kontroli – przekazują opinii publicznej tragedię i cierpienia wojny. Bardzo ciekawym zbiorem jest *War and the media. Reporting Conflicts 24/7*, pod redakcją D.K. Thussu i D. Freedmana²⁷, w którym m.in. poruszono kwestie informacji wojennej w dobie globalizacji

21 Np. A. Dziewit-Meller, M. Meller, *Gaumardžos! Opowieści z Gruzji*, W.A.B., Warszawa 2011.

22 B. Tauris, 2005.

23 Brookings Institution Press, 2003.

24 Routledge Curzon, 2004.

25 Palgrave Macmillan, 2008.

26 Polity Press, 2009.

27 Thousand Oaks, 2003.

oraz omówiono operacje „psychologiczne” z udziałem mediów czy subkulturę dziennikarzy wojennych. Interesująca jest również publikacja pt. *Dziennikarstwo wojenne online*, której autorami są S. Allan i D. Matheson²⁸. Rozważania zamieszczone w przytoczonych zbiorach odwołują się do doświadczeń dziennikarzy zachodnich i są osadzone w innym od polskiego kontekście – w odmiennych warunkach kulturowych, innym rynku medialnym czy odrębnej tradycji dziennikarskiej. Ponadto wszystkie te opracowania ograniczają się do opisu funkcjonowania mediów podczas wojny w ogóle, także do ich roli i stosunku wobec terroryzmu, ale co ważniejsze – nie odnoszą się do korespondencji wojennej jako formy wypowiedzi dziennikarskiej, co jest przedmiotem rozważań w niniejszej pracy.

W Polsce brakuje opracowań podjętego w pracy tematu. Haseł „korespondencja wojenna” i „dziennikarstwo wojenne” nie odnotowują opracowania encyklopedyczne: ani *Słownik terminologii medialnej* pod red. W. Pisarka, ani *Popularna encyklopedia mass mediów* pod red. J. Skrzypczaka, ani *Encyklopedia wojskowa* PWN. Korespondencji wojennych nie odnotowują również autorzy podręczników z genologii dziennikarskiej, np. K. Wolny-Zmorzyński.

Na rodzimą literaturę przedmiotu składa się zaledwie znana *Wojna i pióro* Melchiora Wańkowicza, publikacja Magdaleny Hodalskiej pt. *Korespondent wojenny: ofiarnik i ofiara we współczesnym świecie*²⁹, publikacja Doroty Kowalskiej i Wojciecha Rogacina pt. *Korespondenci.pl. Wstrząsające historie polskich reporterów wojennych*³⁰, opracowane przeze mnie hasło „korespondencja wojenna” w *Słowniku rodzajów i gatunków literackich. Nowe wydanie*³¹, a także inne artykuły naukowe mojego autorstwa oraz kilkanaście rozproszonych artykułów naukowych innych badaczy.

Analiza korespondencji wojennych obejmuje również kontekst historyczny, polityczny i socjologiczny (różne narody, kultury, społeczeństwa). Wszak

²⁸ S. Allan, D. Matheson, *Dziennikarstwo wojenne online*, tłum. M. Klimowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

²⁹ M. Hodalska, *Korespondent wojenny: ofiarnik i ofiara we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.

³⁰ D. Kowalska, W. Rogacin, *Korespondenci.pl. Wstrząsające historie polskich reporterów wojennych*, Czarna Owca, Warszawa 2014.

³¹ Z. Bednarek, hasło „korespondencja wojenna”, [w:] *Słownik rodzajów i gatunków literackich. Nowe wydanie*, red. G. Gazda, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 484–488.

dziennikarze wojenni przebywają i pracują w różnych kulturach³². Nierzadko to kobiety dziennikarki wojenne mają przewagę nad wykonującymi ten zawód mężczyznami, mogą bowiem rozmawiać z kobietami, gdzie mężczyzna reporter, ze względu na różnice kulturowe, nie mógłby przeprowadzić z nimi rozmowy³³.

Zakres problematyki koncentruje się wokół kwestii gatunku i autora tekstu, a także sposobów funkcjonowania opisów konfliktów zbrojnych i polityki międzynarodowej w mediach.

W odniesieniu do formy dziennikarskiej wypowiedzi, jaką jest korespondencja wojenna, istotne do ustalenia są następujące kwestie: cechy gatunkowe, konstrukcja czasu, przestrzeni i bohaterów, relacje z literaturą, historią i polityką, specyfika wypowiedzi wojennej, formy poprzedzające wykrystalizowanie się gatunku, zmiany zachodzące w nim na przestrzeni prawie stu lat, jego funkcjonowanie w mediach, uwikłanie ideologiczne tekstów. W odniesieniu do twórców korespondencji wojennej za istotne uważam: pozycję reportera, status zawodowy, podejście do tematu, warsztat pracy, indywidualizację języka i stylu, bezpieczeństwo, źródła informacji, postawę wobec prezentowanych wydarzeń.

Ponieważ przedmiotem badań stały się wyłącznie teksty pisane, pominięte zostały wojenne dokumenty radiowe³⁴, a także dokumenty filmowe

³² Szerzej na ten temat pisałem w artykule naukowym, zob. Z. Bednarek, *Dziennikarzy wojennych wyprawy przez bliskie i obce kultury (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Inny w podróży*, t. 2: *Narracje podróżnicze w XX i XXI wieku*, red. M. Rabizobirek, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2017, s. 302–309.

³³ O kobietach dziennikarkach wojennych napisałem oddzielny artykuł naukowy, zob. Z. Bednarek, *Kobiety, wojna i dziennikarstwo – między lękiem a odwagą*, [w:] *Arachnofobia – metaforyczne odsłony kobiecych lęków*, red. B. Stelingowska, B. Walęciuk-Dejneka, Instytut Filologii Polskiej i Lingwistyki Stosowanej UPH w Siedlcach, Siedlce 2013, s. 275–284.

³⁴ Np. Cezarego Galka *Rok czarnego słońca* (Polskie Radio Zachód, 2004) czy Ireny Piałatowskiej *Kosowo z daleka* (Polskie Radio, 1999) Pierwszy z nich „[...] powstał 10 miesięcy po tragedii. Do Polski przyjechały wtedy dzieci, które były świadkami i uczestnikami tych zdarzeń. Powstała audycja, która do dziś zachowała czytelne przesłanie, a wypowiedzi bohaterów niech będą przestrogą dla wszystkich, którzy decydują o losie i życiu innych ludzi”. Za: <http://www.zachod.pl/2008/09/%E2%80%9ERok-czarnego-slonca%E2%80%9D-w-czwarta-rocznice-tragedii-w-bieslanie/> (dostęp: 30.12.2011). O drugim napisano: „A jako że to właśnie z Włoch startowały samoloty NATO biorące udział w operacji,

zrealizowane np. przez Michała Waszyńskiego³⁵, który – jako żołnierz II Korpusu w Egipcie i we Włoszech – był członkiem wojskowego zespołu filmowego i kręcił zdjęcia w czasie bitwy pod Monte Cassino, czy korespondencje telewizyjne Waldemara Milewicza, Piotra Góreckiego, Marii Wiernikowskiej.

W pracy zostały również pominięte teksty dziennikarskie, które podejmują kwestie niezwiązane bezpośrednio z analizowanym tematem. Problematyką mniej istotną w niniejszej pracy są wydarzenia rewolucyjne i kontrrewolucyjne na świecie. Wśród pominiętych zagadnień znajduje się również temat stanu wojennego w Polsce (1981–1983), który jest co prawda jednym z tzw. stanów nadzwyczajnych, polegającym na przejęciu administracji przez wojsko, ale nie jest równoznaczny z walką orężną, a tym samym nie jest wojną *sensu stricto*³⁶.

Podobnie pomijam działalność prowadzoną przez polską sekcję na falach Radia Wolna Europa, nazwaną przez J. Nowaka-Jeziorańskiego „wojną w eterze”³⁷ z socjalizmem za „żelazną kurtyną”, nie była bowiem konfliktem zbrojnym, ale „wojną odmiennych ideologii”³⁸. To samo dotyczy interesującego fragmentu życiorysu samego J. Nowaka-Jeziorańskiego, który brał udział

a świat żył doniesieniami z Jugosławii, reporterka pytała spotkanych tam [na Placu Św. Marka w Wenecji] Włochów, Japończyków, Amerykanów, Chorwatów i innych o ich zdanie na ten temat. Opinie zbierała także na pokładzie promu »Jonion Islands«, płynącego do Grecji, a także w Atenach. Z zapisu tych spotkań oraz rozmów z mieszkańcami Belgradu i Kosowa powstał reportaż, rejestrujący ludzkie przeżycia i postawy w obliczu wojennego dramatu”. Dalsze losy osób występujących w reportażu *Kosowo z daleka* przedstawia reportaż *Prosto z Belgradu* tej samej autorki. Za: <http://www2.polskieradio.pl/reportaz/reportaz.asp?id=150> (dostęp: 30.12.2011).

³⁵ M. Waszyński (1904–1965) był reżyserem wielu filmów okresu międzywojennego, m.in. *Dodek na froncie* czy *Co mój mąż robi w nocy?* Szersze opracowanie nt. autorów wojennych filmowych dokumentów zob. W. Jewsiewicki, *Polscy filmowcy na frontach drugiej wojny światowej*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1972.

³⁶ Dla osobistych relacji z przebiegu stanu wojennego w Polsce w latach 1981–1983 reprezentatywne są m.in. teksty dziennikarza Andrzeja Drzycimskiego (pseud. Jan Mur) *Dziennik internowanego* czy publicysty i felietonisty Marka Skwarnickiego *Dzienniki 1982–1990*.

³⁷ J. Nowak Jeziorański, *Wojna w eterze*, Znak, Kraków 2005.

³⁸ Zob. K.W. Tatarowski, *Aksjologia i polityka w pisarstwie i działalności Jana Nowaka-Jeziorańskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010. O atakach polskiej prasy na Radio Wolna Europa zob. P. Machcewicz, „*Monachijska*

w powstaniu warszawskim. W drugiej połowie 1944 r. – jako łącznik między Warszawą a Londynem – przebywał w kraju ze specjalną misją³⁹, a po powrocie do Wielkiej Brytanii zdał przed rządem polskim na uchodźstwie szczegółowe sprawozdanie o genezie, przebiegu i skutkach powstania warszawskiego. Choć posłużył się w nim prostym i konkretnym żołnierskim językiem, to wzbogacił go o nieskomplikowane, ale zarazem plastyczne opisy wydarzeń oraz przedstawił własne przemyślenia, opinie⁴⁰, była to jednak forma wypowiedzi nieskierowana do opinii publicznej, ale do Rady Ministrów RP. Element ten zdecydował o pominięciu tego sprawozdania w analizie.

Pomijam również teksty traktujące o konflikcie między Izraelem a Palestyną, ponieważ uznanie wydarzeń, jakie mają miejsce w tym rejonie świata za jedną wojnę, mogłoby być dyskusyjne⁴¹. Na przestrzeni lat mamy do czynienia nie tyle z wojną, co raczej ze stanem permanentnego konfliktu, przejawiającego się w zamachach i zbrojnych epizodach⁴². Wśród wspomnień polskich żołnierzy biorących udział w walkach na froncie, analizie zostały poddane

menażeria”: walka z Radiem Wolna Europa 1950–1989, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2007.

³⁹ Miał przekazać instrukcje przeznaczone dla generała T. Bora-Komorowskiego, m.in. tę, że generał K. Sosnkowski jest przeciwny wybuchowi powstania warszawskiego ze względu na sytuację polityczną i wojskową, ale zaleca rozpoczęcie planu „Burza”, oraz że Armia Krajowa nie może liczyć na większą pomoc wojsk państw sprzymierzonych, niż ta, jaką otrzymuje dotychczas. Zob. W. Bułhak, *Misje Jana Nowaka-Jeziorańskiego jako emisariusza politycznego w latach 1943–1945 i jego konflikt z doradcą Churchilla mjr. Desmondem Mortonem*, [w:] Jan Nowak-Jeziorański. Kurier Armii Krajowej. Redaktor Radia Wolna Europa. Polityk, red. P. Machcewicz, R. Habielski, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Wrocław–Warszawa 2011.

⁴⁰ *Stenogram sprawozdawczego wystąpienia por. Jana Nowaka, poświęconego jego misji kurierskiej do kraju (lipiec–sierpień 1944), a w szczególności genezie, przebiegowi i skutkom Powstania Warszawskiego i akcji „Burza”, na posiedzeniu Rady Ministrów RP pod przewodnictwem jej prezesa Tomasza Arciszewskiego, 30 stycznia 1945 r. Załącznik 319A do protokołu posiedzenia opublikowany w: Jan Nowak-Jeziorański. Kurier..., s. 59–88.*

⁴¹ Co prawda, istnieje publikacja K. Geberta pt. *Wojna czterdziestoletnia*, jednak trudno uznać, by była to jedna – tak długa – wojna.

⁴² Tekstami podejmującymi tematykę konfliktu izraelsko-arabskiego są m.in.: P. Smoleńskiego, *Izrael już nie frunie*; J. Pałasińskiego, *Wprost z oblężonej świątyni*; R. Kapuścińskiego, *Chrystus z karabinem na ramieniu* (fragment o bitwie o Wzgórze Golan); E. Jasiewicz, *Podpalić Gazę*.

jedynie te teksty, które są napisane przez oficerów prasowych tworzących sprawozdania wojenne do mediów. Pominięte zostały więc teksty innych wojskowych, którzy wypowiadali się we wspomnieniowej literaturze faktu⁴³. Ponadto, praca nie podejmuje rozważań teoretycznych na temat światowego terroryzmu. W rozprawie nie została również uwzględniona dziennikarska fotografia wojenna – jej specyfika i osiągnięcia (np. fotografie Krzysztofa Millera).

Analizowane teksty zostały ułożone według czterech kluczy. Pierwszym była periodyzacja dziejów, czas, w jakim toczyły się wojny, obejmujący kolejno lata: 1918–1920, 1936–1939, 1939–1945, okres po 1945 r. oraz ostatnie dziesięciolecie XX i pierwszą dekadę XXI w. Drugim kluczem był obszar, na jakim toczyły się konflikty. Dlatego też w ostatnim dziesięcioleciu XX w. i w pierwszym dziesięcioleciu XXI w. wyodrębnione zostały rozdziały o wojnach na Kaukazie i w krajach byłej Jugosławii, a w oddzielnych rozdziałach został zanalizowany opis wydarzeń wojennych w Afganistanie i Iraku. Trzecim kluczem był status zawodowy autora korespondencji wojennej: wśród twórców początkowo byli literaci, dopiero później dziennikarze, a obecnie także i oficerowie prasowi Wojska Polskiego – te trzy grupy ze względu na różne uwarunkowania (m.in. historyczne) pełniły rolę korespondentów wojennych. Czwartym kluczem, decydującym o układzie analizowanych treści, były teksty korespondentów wojennych. Stąd np. rozdziały o relacjach z wojny domowej w Hiszpanii składają się z podrozdziałów, z których każdy poświęcony jest tekstom innego korespondenta.

Melchior Wańkowicz napisał, że „korespondencja wyłuskiwała się bardzo powoli. [...] Korespondent zawodowy wojskowy poczyną się rodzić dopiero w początkach XIX, poród trwa przez cały wiek XIX, a w wieku XX, nie wyłączając drugiej wojny światowej, widzimy jeszcze ciągle ząbkowanie korespondencji wojennej”⁴⁴. Rodzi się pytanie, na jakim etapie rozwoju jest ona dzisiaj? Z pewnością światowe konflikty zbrojne przełomu XX i XXI w. przyczyniły się do jej „rozwoju”, udoskonalenia warsztatowego. Ten gatunek dziennikarski wciąż się kształtuje i ewoluuje.

Założeniem pracy – ze względu na ubogi stan badań naukowych nad polską korespondencją wojenną – jest próba częściowego wypełnienia tej luki badawczej. Podstawowymi celami rozprawy jest więc zdefiniowanie formy

⁴³ Zob. np. relacje Krzysztofa Motackiego z Iraku: *Rok w Bośni oraz Płonące piaski*.

⁴⁴ M. Wańkowicz, *Wojna i pióro*, wydanie 3, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1983, s. 175, 178.

korespondencji wojennej w jej różnych gatunkowych realizacjach oraz zanalizowanie tekstów reprezentatywnych dla poszczególnych okresów i miejsc konfliktów zbrojnych. Dodatkowo będzie to też poszukiwanie odpowiedzi na pytania: jaką rolę pełnią media podczas konfliktu zbrojnego i jaki obraz mediów wyłania się z korespondencji wojennych; w jakim kierunku zmierza obecnie ten gatunek wypowiedzi dziennikarskiej; jakie są sposoby funkcjonowania opisów konfliktów zbrojnych i polityki międzynarodowej w mediach.

W pracy posługuję się metodą indukcji logicznej – wychodząc od obserwacji pojedynczych zjawisk w zakresie funkcjonowania korespondencji wojennej, formułuję wnioski ogólne. Uściślając – wykorzystuję indukcję niezupełną, by na podstawie niepełnej grupy tekstów, wybranych według przyjętych założeń, wyprowadzić tezy całościowe. Pomocne okażą się wyjaśnienia genetyczne (tło konfliktów i wojen). Zgodnie z zasadami, wychodzę od opisu i analizy poszczególnych źródeł, by przejść do ich interpretacji i wartościowania. Posługuję się metodą analizy zawartości mediów – książek, artykułów prasowych (według W. Pisarka), dokonuję analizy językowo-stylistycznej oraz wykorzystuję podejście genologiczne (według J. Fras).

Praca została podzielona na dwanaście rozdziałów. W pierwszym rozdziale dokonuję m.in. przeglądu tradycji wojennej relacji, pracy dziennikarza w czasie konfliktu i kwestii dotyczących jego bezpieczeństwa, kryteriów statusu korespondenta wojennego oraz omawiam elementy propagandy wojennej. W drugim rozdziale analizuję korespondencje z wojny polsko-bolszewickiej, w trzecim – z wojny domowej w Hiszpanii, w czwartym – z II wojny światowej, w piątym – z Laosu, Wietnamu, Kambodży, w szóstym – z wojen w Afryce, w siódmym – z terenu byłej Jugosławii, w ósmym – z Kaukazu Północnego i Południowego na przełomie wieków, w dziewiątym – z działań wojennych w Afganistanie, w dziesiątym – w Iraku. W rozdziale jedenastym omawiam zadania oficerów prasowych Wojska Polskiego i ich relacje z wojen. W rozdziale dwunastym natomiast zajmuję się ewolucją korespondencji wojennej jako gatunku dziennikarskiej wypowiedzi po 1918 r.

Każdy rozdział rozpoczyna się od przedstawienia polityczno-historycznego tła wojen prowadzonych na danym obszarze. W podrozdziałach każdorazowo zaprezentuję sylwetki korespondentów, zdarzenia fabularne relacji i bohaterów, dokonam analizy językowej i stylistycznej relacji, oceny warsztatu pracy jej autora, cech indywidualnych jego pisarstwa wojennego oraz podejmę próbę określenia przynależności gatunkowej tekstu.

ROZDZIAŁ 1

**Praca dziennikarza w czasie wojny
na przestrzeni lat**

1.1. Tradycja relacji wojennej od starożytności oraz jej status w dziennikarstwie światowym

Za najkrótszą z relacji wojennych uznaje się jedno słowo wypowiedziane przez greckiego żołnierza po bitwie stoczonej pod Maratonem w roku 490 p.n.e.¹ Należy jednak przypuszczać, że gatunek ten wywodzi się ze starożytnych sprawozdań wojennych, których autorami byli w V w. p.n.e. Herodot (*Dzieje* – relacja z wojen między Grekami a Persami), Ksenofont (*Wyprawa Cyrusa* – o bitwie pod Kunaksą w 401 r. p.n.e.) i Tukidydes (*Historia wojny peloponeskiej* – o wojnie między Atenami a Spartą) czy w I w. p.n.e. Juliusz Cezar (*O wojnie galijskiej* i *O wojnie domowej*). Istotnym elementem w relacji Herodota jest nakreślenie przez niego tła konfliktu i opisywanie własnych obserwacji, a gdy było to niemożliwe, przytaczanie rozbieżnych opinii świadków. W przekazie Tukidydesa widoczne jest dążenie do obiektywizmu i krytyczne podejście do źródeł informacji. O ile jednak opisał on tylko sam przebieg konfliktu, to Herodot i Cezar poszerzyli swoje deskrypcje przebiegu walk o historię krajów, charakterystykę ludności, jej kultury, zwyczajów, wierzeń. Oprócz wątków etnograficznych, w sprawozdaniach wojennych Herodota pojawiają się opisy geograficzne. Wydaje się, że właśnie w tej prozie dokumentalnej należy szukać pierwowzoru schematu gatunkowego korespondencji wojennej. Literackim opisem działań wojennych jest *Iliada* Homera. Z kolei pierwszym wodzem, który utworzył w swym wojsku oddział zajmujący się informacją wojenną, był Aleksander Macedoński².

W okresie średniowiecza, dokładnie między XI a XIII w., ważny był również nurt poezji epickiej *chansons de geste* – pieśni o bohaterskich czynach. *Gesta* miały za zadanie upamiętnić postawy szczególnie godne naśladowania, ale ich celem było także samo dokumentowanie przebiegu bitew wojennych.

¹ „Maratończyk wysłany do Aten z wiadomościami z pola bitwy biegł 42 kilometry w pełnej zbroi. Gdy dotarł do miasta, krzyknął tylko: »Zwycięstwo!« i padł martwy z wyczerpania”. To była najkrótsza korespondencja wojenna. Za: M. Hodalska, *Korespondent wojenny: ofiarник i ofiara we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 44.

² A. Osińska, *Historia informacji wojennej*, http://www.reporterzy.info/article.php?go=historia,37,historia_informacji_wojennej (dostęp: 21.06.2008).

Wydaje się więc, że pełniły one funkcje współczesnej korespondencji wojennej. Były to przede wszystkim trzy cykle opisujące bohaterstwo i waleczność rycerzy podczas prowadzonych wojen³.

Relacje z przebiegu bitew w czasach średniowiecznych nierzadko były częściami kronik. Przykładowo, o wojnach w Europie Zachodniej prowadzonych w latach 1326–1361 pisał Jean Le Bel w swych *Kronikach prawdziwych*, a na ziemiach polskich – Jan Długosz, który w *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* (*Roczniki, czyli kroniki słynnego Królestwa Polskiego*) utrwalił opis bitwy pod Grunwaldem, czerpiąc wiedzę o jej przebiegu z opowiadań jej uczestników: od swojego ojca, stryja i biskupa Zbigniewa Oleśnickiego. Już wówczas mamy więc do czynienia z pozycją autora jako rekonstruktora wydarzeń wojennych. Niezwykle cennym źródłem historycznym, informującym nie tylko o przebiegu bitwy pod Grunwaldem, ale również o tle konfliktu, jest *Cronica conflictus Wladislai Regis Poloniae cum Cruciferis anne Christi 1410* (*Kronika konfliktu Władysława króla polskiego z Krzyżakami w roku pańskim 1410*)⁴, nazywana w skrócie *Kroniką konfliktu*⁵. Z kolei *Chronica Polonorum* (*Kronika Polska*) Macieja z Miechowa, wydana drukiem w 1519 r. (pierwsze dzieje Polski, które ukazały się drukiem), zawiera m.in. opis katastrofalnej przegranej (w bitwie pod Koźminem zginęło ok. pięciu tysięcy polskich rycerzy) wyprawy zbrojnej do Mołdawii, zorganizowanej w 1497 r., a dowodzonej przez króla Jana Olbrachta. Cechami typowymi dla tej formy wypowiedzi, jaką jest kronika, są podsumowania oraz komentarze autora, ale brak analizy opisywanych wydarzeń.

³ Pierwszy cykl poświęcony czynom wojennym Karola Wielkiego, które opisywały *Pieśni o Rolandzie* oraz *Le Pelerinage de Charlemagne*, drugi cykl, o Wilhelmie Orańskim, opiewał wojny z Saracenami w południowej Francji, przedstawionymi np. w *Chanson de Guillaume*, trzeci cykl, o wyprawach krzyżowych, przedstawiał *Chanson de Jerusalem*. Zob. hasło „chansons de geste”, [w:] *Słownik Encyklopedyczny – Literatura Powszechna*, red. A. Cisak, M. Żbik, Europa, Wrocław 1999, s. 120.

⁴ Tekst napisany po łacinie doczekał się tłumaczenia na język polski i został wydany drukiem dopiero po II wojnie światowej: *Kronika konfliktu Władysława króla polskiego z Krzyżakami w roku pańskim 1410*, tłum. J. Danek, A. Nadolski, Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Olsztyn 1984.

⁵ Przyjmuje się, że została napisana już w końcu 1410 lub na początku 1411 r., z kolei jej autorstwo przypisuje się biskupowi Zbigniewowi Oleśnickiemu lub Mikołajowi Trąbie, podkanclerzemu Królestwa Polskiego. Do dziś zachowała się jedynie skrócona, XVI-wieczna kopia kroniki, a jej oryginał zaginął.